

Havregrynsmøllene i Rogaland

MÅLFRID GRIMSTVEDT

Sandnes er møllebyen framfor andre i Rogaland. Ikke fordi møllene var store, men fordi de var så mange og spesialiserte. Her ble det laget pressa havregryn. Derfor har Sandnes ei autentisk havregrynsmølle, Krossens Havremølle, som kjernen i det museumssenteret byen skal etablere i løpet av det nest tiåret. Når bymuseet står ferdig, vil denne industrigreina bli presentert som en del av mangfoldet i industri- og handelsbyen.

Jærmuseet dokumenterte drifta i Krossens Havremølle før den stanset i 1988, og museet hadde i 1995 -96 det museumsfaglige ansvaret for å legga mølla tilrette som museum. Det innebar bl.a. å lage de historiske utstillingene. Artikkelen bygger på dette arbeidet.

Havre til gryn

Havre var viktigste kornet for folk langs kysten. I Europa finner vi havredyrking langs Nordsjøen og Østersjøen. Vi lærte å lage havregryn av skottene. J. A. Budde som drev landbruksskole i Sandnes var i Skottland i 1850-årene og så hvor viktig havremel og -gryn var i kostholdet der. Han fikk igang forsøk med moderne grynproduksjon i distriktet. Fra 1860-årene kom det i gang mølle på Lura. I 1885 var det åtte gryn-møller i Sandnes som tilsammen malte 8 - 10.000 hektoliter havre pr. år. Aase mølle var den første i landet som laget damppressa havregryn. Det var i 1893. Da Krossens Havremølle ble grunnlagt i 1912 var det alt 10 andre grynmøller her som tilsammen produserte ca. 600 tonn havregryn pr. år.

*Jærens Havremølle lå sentralt for bøndene som kom til Sandnes sørfra, men den var bare en av mange møller i distriktet.
Foto: Gabriel Bore i "Sandnes 100 år, 1860 -1960."*

Artikkelen er en oversikt over den teknologiske utviklingen i møllene og en gjennomgang av de ulike havregrynsmøllene i Rogaland. Det blir da en artikkel om møller i Sandnes, for denne spesialiteten i norsk møllehistorie er langt på vei en Sandnes-spesialitet. I dag kan museumsbesøkende glede seg over at Krossens Havremølle i byens sentrum er bevart og lagt tilrette som museum. Men byen har også ei "levende" havregrynsmølle. Stangeland mølle var stengt ett par år, men nå har neste generasjon i familien overtatt og produserer både tradisjonelle havregrynsprodukt og nye varianter.

Å dyrke havre

«Striskjorta og havrelefsa» er ett uttrykk som sier noe om at havre er et korn med liten prestisje, men stor verdi. Uten striskjorta og havrelefsa kunne vi ikke overleve. Hvorfor er det nettopp havren som er knyttet til det daglige strevet i Norge?

De eldste spor etter jordbruk - det at folk dyrker korn og andre matplanter og holder husdyr - finner vi i Den nære Østen for rundt 10.000 år siden. De tidligste europeiske jordbrukerne bodde i sørøst omlag tusen år senere. Herfra spredde jordbruket seg mot vest og nord. Det tok nærmere 3000 år før korndyrking og husdyrhold hadde spredd seg til Norden.

Hvete og bygg var kornet de tidligste bøndene dyrket, men havren var med som ugras i åkeren. Hvete er en varmekjær kornsort som passer dårlig i nord. Havre krever mindre varme og tåler mer fuktighet enn de andre kornsortene. Etterhvert som kornslagene spredde seg nord- og vestover i Europa ble klimaet bedre for havren. Den fikk overtak i åkrene og ble etterhvert en selvstendig kulturplante.

Havre er derfor en yngre kulturplante enn de andre kornslagene. Den ble dyrket som eget kornslag av germanere og slaver for omlag 2500 år siden. Her i landet var det først da været ble kaldere og våtere i yngre jernalder, for omlag 2000 - 1500 år siden, at havren slo igjennom for alvor. Senere var havre det viktigste kornslaget for folk i kyststrøkene.

Botanikere har i seinere år funnet ut at kornsortene forandret seg lite fra middelalderen og til 1800-tallet. Det var korn med liten marg som gav små avlinger. Bygg og havre ble ofte dyrket sammen som blandkorn. Med havre i åkeren ble det mindre ugras og rikere avlinger i strøk der klimaet var mindre gunstig for rein byggdyrking. Det ble også dyrket noe rug og hvete i Norge, men disse satte større krav til jordsmonn og

klima og var derfor mer å regne som luksusvarer.

Fra 1600-tallet har vi mer presise opplysninger om hvor mye folk dyrket av ulike kornsorter. Da var det havre som dominerte korndyrkingen i Rogaland.

Fra mjøl til gryn i 1860-årene

I 1860-årene ble det solgt rundt 8000 tønner havre fra Jæren, mest fra Høyland og Hå, noe mindre fra Time, Klepp og Håland. Mye av havren gikk til grynproduksjon, og avsetningen var helst treg for vanlig havre. I 1871 ble det gjort forsøk på eksport av havre til England, men de slo ikke til. Dessuten fikk havren konkurranse av rug som matmjøl. Skutene som fraktet sild til Østersjølandene tok med seg rug tilbake. Folk gikk mer og mer over til å bruke rugmjøl og gjærbakst istedenfor flatbrød av havremjøl. Over store deler av Jæren kjøpte også bøndene matkorn. Rundt 1865 kjøpte Høyland 1000 tønner rug og hvete i året, Håland mellom tre og fire hundre. Bare i Klepp greidde de seg selv med matkorn.

Problemene med avsetning førte til at bøndene delvis la om havreproduksjonen. Nord på Jæren ble den skotske «potethavren» nesten enerådende. Denne typen havre egnet seg godt til havregryn. Produksjonen av havregryn slo igjennom rundt 1870, etter at det lenge hadde vært drevet produksjon i det små. De fleste grynmøllene lå i Høyland, og området inderst i Gandsfjorden var selve senteret. Produsentene her hadde fått utgiftene ned i det halve av hva de hadde vært før. Grynene ble billigere, og smaken, påsto de, var bedre

enn på de danske og svenske grynene. I Stavanger brukte de mengder av gryn og avsetningen til Haugesund og Bergen økte. Før lagte folk grøt av sam-malt havremjøl, nå laget de også havregrynsgrøt.

Havregryn = handelsjordbruk

Jordbruket på Jæren i 1870 årene var vesentlig anderledes enn tidlig på 1800 tallet. Åkerarealet var blitt mange ganger større. Husdyrtallet satte ikke lenger grenser for hvor mye åker som kunne gjødsles. Nå fikk en tak i kjøpegjødsel, som gan og sildeavfall. Markedet hadde forandret seg radikalt. Det var langt flere munn-ner som skulle mettes og de ønsket andre produkt enn før: Poteter, kjøt og melkeprodukt var de nye varene. Havre fikk en forsatt solgt noe av, men det ble lettest omsatt som havregryn. Jærjordbruket hadde gått inn i en ny epoke - en overgang fra selvforsyning til industrielt jordbruk. Produksjonen ble tilpasset markedet. De økte produksjon av det som gikk godt og minket det som en ikke solgte så godt. Samtidig var bøndene selv avhengige av handelen for å få nødvendige produksjonsmidler. Gjødsel og nye redskaper blei ikke lenger produsert på gårdene, men det ble kjøpt utenfra.

Overgangen fra det gamle til det nye er blitt kalt «hamskifte». Det kan være diskusjon om hva tid dette skulle kom, alt etter hva en legger vekt på. Men på Jæren regner en 1830 årene som selve tids skillet. Fra da av var jærsk jordbruk under stadig utvikling.

Mølleindustri

Det er milevis forskjell på den vesle bekkverkna og en handelsmølle som Tou mølle. I den første satt bonden og malte noen sekker korn en gang i året. Tou mølle malte 120 000 kg korn pr. døgn i 1995. De første norske bekkverkene ble bygd for 700 år siden for å male korn som var dyrket i bygda. De store handelsmøllene ble grunnlagt for vel 100 år siden for å male importert korn. I de neste tiårene ble det malt korn både på gardskverner og handelsmøller.

Vannkraft

Kunsten å nytte vannkraft til drift av møller ble først utviklet i Asia. Grekerne og romerne lærte kunsten og spredde den videre. Kvernkallen spredde seg fra Hellas, mens vannhjulet spredde seg med Romeriket utover Europa. Seinst fra slutten av 1200-årene begynte bøndene i Norge å innrette vassdrevne kverner på gårdene. På den tid var møllene fast etablerte i byene.

Da Jonas Lura bygde de første vellykkede havregryns-mølla her i distriktet, så var den drevet med vannhjul. Det samme gjaldt alle møllene på 1800-tallet.

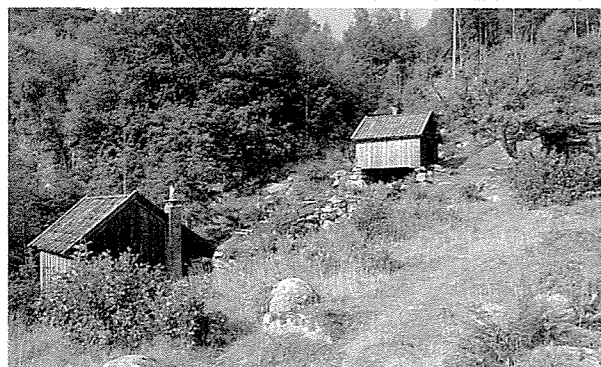

Foto: Jærmuseet.

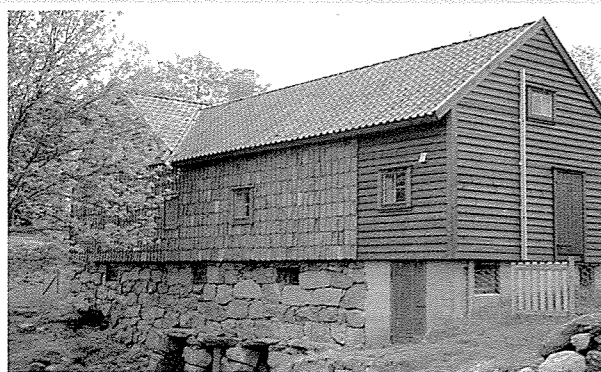

Foto: Jærmuseet.

Foto: Widerøe's Flyveselskap, 1935; Sandnes kommune.

Gårdskvern

Alle gårdsbruk som hadde rennende vann i nærheten hadde egen gårdkvern der de malte kornet sitt. Bekken trengte ikke være stor. Ofte lå kvernhusene for flere bruk samlet. Langs Frøylandsbekken i Riska lå det ni gårdskverner og i Eskelandsbekken i Høle var det 5 kvernhus.

Bygdemøller som den på Fotland i Time, var ofte leiemøller. Det vil si at bøndene kom med korn som mølleren malte for dem. Mølleren fikk betalt for malingen og bøndene fikk mjøl eller gryn av eget korn. På 1930-tallet var det omlag 800 bygdemøller i landet som tilsammen malte 200 000 tonn korn til mjøl og gryn.

Handelsmølle

Havremøllene var handelsmøller. Det vil si at mølleieren kjøpte råvaren, kornet, og solgte det ferdige produktet, havregryn. Noen havregrynmøller drev leiemaling i tillegg. Før 1940 var det 16 store handelsmøller i landet. De malte tilsammen 325 000 tonn korn. De fleste havregrynmøllene var for små til å regnes blant disse 16.

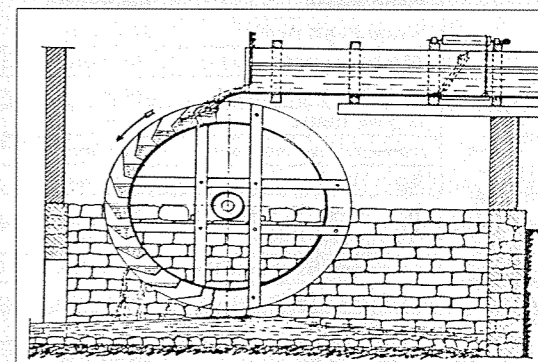
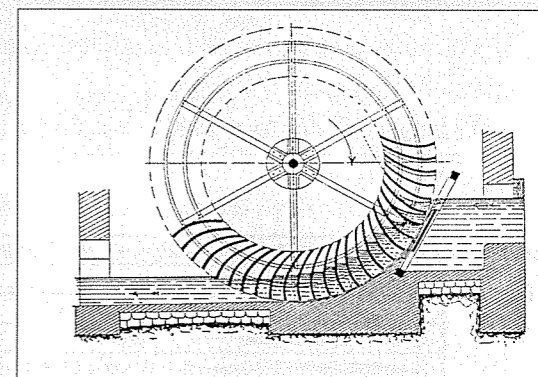
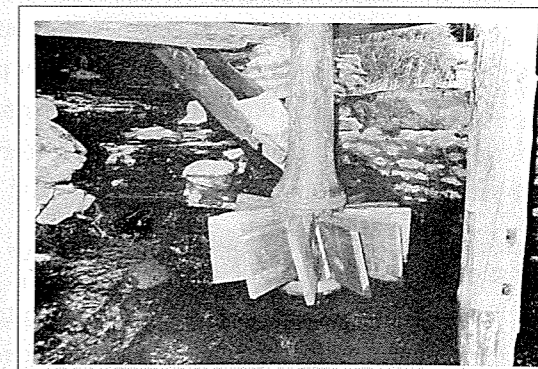
Mølleindustrien i Sandnes ble bygd i to perioder: Vannkraft møller i 1860 - 1870 årene og elektriske møller fra 1909 til 1930. Etter dette begynte kampen om å overleve. Statens Kornforretning fikk monopol på kornomsetningen og regulerte produksjonen. I 1955 la Staten ned seks av Sandnesmøllene, to andre sluttet "frivillig"

Vannkraft møller: 1860 - 1880

Midt på 1800-tallet begynte folk å få smak på brød av rug- og hvetemjøl. Havremjøl tapte terreng. Men samtidig var det krefter som arbeidet for ny bruk av havre. Jan Adolph Budde hadde vært i Skottland og var begeistret for deres bruk av havregryn. Han drev fylkets første landbrukskole på Austrått i Sandnes fra 1846 og havregryn var bare en av de mange ideer han formidlet.

Budde fikk en lokal mølleier på Stokkeland til å lage de første "moderne" havregrynnene, trolig i 1853. Det var Thore Sokkeland. Men det var på Lura den første grynmølla av betydning ble bygd i 1860. Flere møller oppgir 1871 som året de startet. Ti år etter var det ikke mindre enn 8 havregrynmøller langs Storåna, Stangelandsåna og Oalsbekken. De malte tilsammen 8 til 10.000 hektoliter havre. Møllene lå like utenfor bygrensen til Sandnes, strategisk i forhold til handel med det nære omland og i forhold til utskipping og salg utover i landet.

Ulike typer møllehjul. Øverst en vasskall, fra gårdskverner og endel bygdemøller. Eksempler på underfallshjul i midten og overfallshjulet nederst.

Møllerne klarte å lage billige gryn som var bedre enn svenske og danske. De solgte til Stavanger, Haugesund og Bergen. Det meste av denne havren ble dyrket på Jæren, men det ble også importert havre. På Lura kjøpte de utenlandsk havre så tidlig som i 1865, trolig for å prøve bedre kvalitet.

Elektriske møller: 1909 - 1930

Fra 1908 til 1913 det produsert Sandnesmøllene til sammen 600 tonn havregryn pr. år. I det neste tiåret utvides og moderniseres møllene "over en lav sko". Det var fri konkurranse og kapasiteten femdobles. Hvem skulle kjøpe alle grynene?

Fra 1913 begynte Staten å regulere omsetningen av

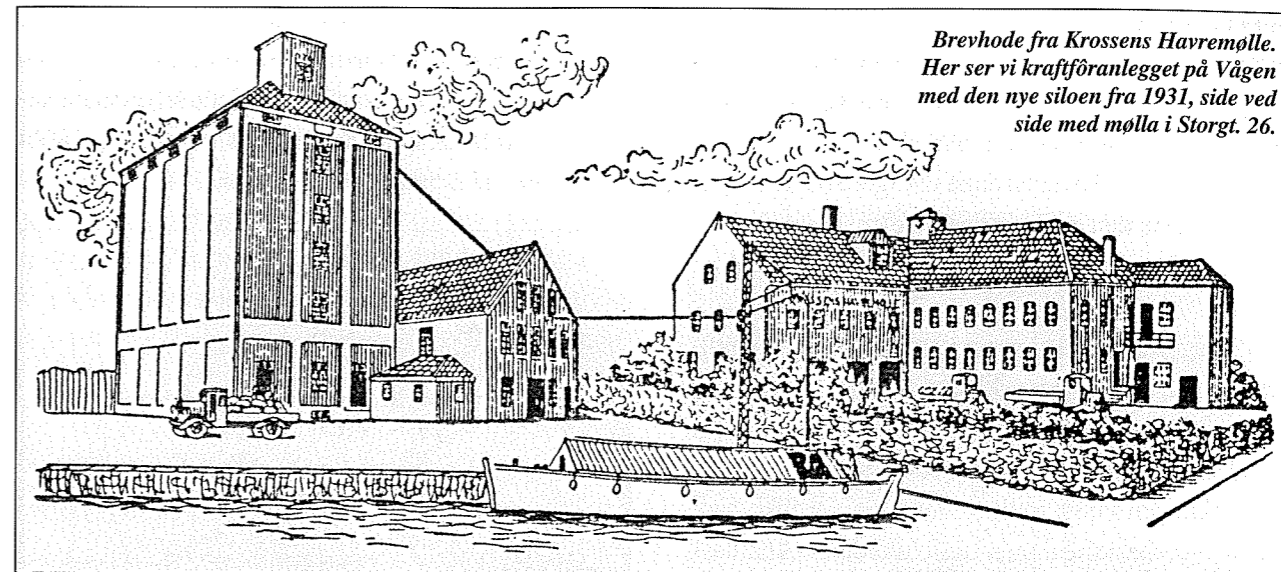
korn for å fremme økt norsk produksjon. I 1920-åra var det importforbud for havre, og myndighetene ga ikke dispensasjon for dette dersom den utenlandske havren var for billig sammenlignet med den norske. I 1929 ble Statens Kornforretning opprettet med formål å framskaffe alt matkorn som skulle brukes i landet. Handelsmøllene måtte arbeide etter kontrakt med Statens Kornforretning fra denne tid. Dette gjaldt også havregrynmøllene.

Havregrynmøllenes forening

Denne reguleringen fikk mange av havregrynmøllene til å organisere seg. 14. januar 1930 ble Havregrynmøllenes forening startet med 9 medlemmer, 5 av disse

Havregrynmøllene i Norge. Gjennomsnittsproduksjon pr. år i 1935 - 1939. Kilde: Havremøllenes forening. Krossens Havremølle sitt arkiv.

Gjennomsnitt produksjon pr. år. i tonn		0	200	400	600	800	1000	1200	1400	1600	1800
Tøsse mølle	Bergen										1619
Sand mølle	Grimstad		140								
Moss Aktiemølle	Moss									1400	
Verdal Samvirklag	Verdal					716					
Eger mølle	Egersund				571						
Karmlund mølle	Karmøy		79								
Thorsens mølle	Stavanger		161								
Sandkrossen mølle	Sola		212								
Bryne mølle	Time			428							
Jærens Havremølle	Sandnes		241								
Bore mølle	Sandnes										
Krossens Havremølle	Sandnes				581						
Nydalens mølle	Sandnes		220								
Lundens havremølle	Sandnes			466							
Sviland Mølle	Sandnes		154								
Br. Todnem	Sandnes		260								
Aase mølle	Sandnes		260								
Stangeland Mølle	Sandnes					783					

Brevhode fra Krossens Havremølle. Her ser vi kraftforanlegget på Vågen med den nye siloen fra 1931, side ved side med mølla i Storgt. 26.

i Sandnes, en annen fra Egersund. Men de to største havregrynmøllene var Moss aktiemølle og a/s Bjørn i Bergen. Mølleieier Thomas Lura fra Krossens Havremølle satt i styret fra starten og til i 1950-årene.

Formålet var å fremme felles interesser. De fikk istand en avtale som regulerte hvor mye billig havre hver mølle fikk kjøpe fra Statens Kornforretning. Avtalen var basert på hvor mye hver mølle produserte i 1925 - 1927. Det ble opprettet et salgskontor i samarbeid med Korn- og Melgrossistenes Landsforening. Alt salg av damppressa gryn skulle skje gjennom salgskontoret. Hver mølle fikk tildelt månedlige kvoter. Dermed ble det lagt et effektivt lokk på nyetableringer. Foreningens medlemmer solgte 80% av alle havregryn i landet, men både denne andelen og totalsalget var syn-

kende. Det ble satt inn mottiltak: Utgivelse av brosjyren "Nye havreoppskrifter" i 1936 og felles markedsføring under merket: *Avena*.

1950-årene: Kampen for å overleve

I 1945 lå 14 av landets 18 havregrynmøller i Rogaland til tross for at kordyrkingen var gått tilbake på Jæren. Det var urasjonelt å frakte norsk havre fra Østlandet til Sandnes for å bli gryn og så tilbake for salg. Statens kornforretning påla sju rogalandsmøller å legge ned driften, seks av disse i Sandnes. Møllene gikk til rettsak, men tapte. I 1955 måtte de slutte: Åse mølle, Br. Todnem, Sviland mølle, Lunden Havremølle og Bore mølle. Bare Nydalen fortsatte ved å overta Reinert Hetlands konsesjon

Mølleindustri

Utviklingen mot den moderne mølleindustrien begynte ute i verden fra 1850- og 1860 årene. Da ble nye maskiner for rensing av korn og sikting av mjøl ble tatt i bruk. I 1873 ble likevel en ennå viktigere maskin oppfunnet. Det var den moderne valsestolen. Da ble kvernsteinen skiftet ut med to roterende sylindere for maling av mjøl.

Havregrynproduksjon er en spesialitet innen mølleindustrien. De fleste maskinene er felles for mjøl og grynproduksjon. I denne oversikten tar vi bare med det som er aktuelt for grynproduksjonen.

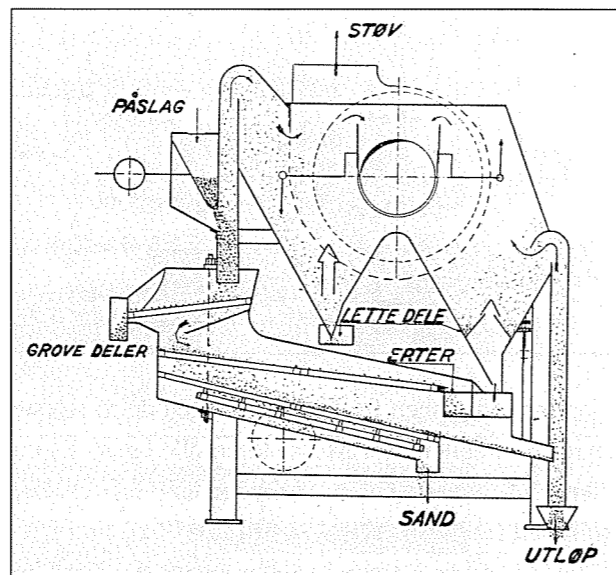
Utviklingen innen mølleteknikk gjelder ikke bare den enkelte maskinen, men også hvordan enkeltmaskinene skal plasseres i forhold til hverandre. Havremølla er en automatisert fabrikk, fordi det er en kontinuerlig produksjonen: Kornet føres fra den ene maskinen til den neste uten at mennesker må gripe inn. Fabrikbygningen må utformes og maskinene plasseres slik at dette er mulig. Denne utviklingen mot en automatisert mølle skjedde også fra slutten av 1800-tallet.

Rensemaskiner

Før kornet kan males må det renses for støv, agner, stein og andre urenheter. Bøndene renses sitt korn med drøftetrau. De kastet kornet opp og lot vinden blåse bort støv og agner. Så siktet de kornet gjennom håndsåld. For å skille det tunge og gode kornet fra det lette, så kastet man kornet bortover låvegulvet. Det lette kornet

falt ned først. Det gikk til dyrefor. Det tunge kornet falt ned lengst borte. Det ble brukt til matmjøl og såkorn.

To maskiner som kunne utføre dette arbeidet mekanisk ble tatt i bruk i handelsmøllene fra midt på 1800-tallet. Det var aspiratøren og triøren.

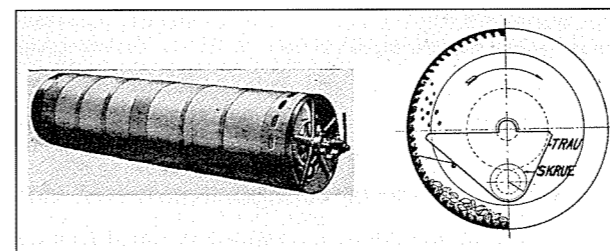

Aspiratør

Støv og lette urenheter blir sugd bort av en sterk luftstrøm ved inngangen i maskinen. Kornet passerer flere såld som er plassert under hverandre. Kornet faller gjennom hullene i såldene mens urenheter som strå, jord, stein glir ned mot avfallsutløpet. Når gjenstander større enn korn er fjernet, kommer såld med så små hull at de mindre partiklene som sand og småfrø faller gjennom.

Triør

Denne maskinen skiller ut det som har lengde forskjellig fra kornet. Triøren ble oppfunnet i Frankrike i 1845. (fransk "trieur" = utskille, sortere) Den består av en liggende metallsylinder som innvendig er forsynt med halvkuleformede fordypninger. Midt i cylinderen er det et trau. Korn som er mindre enn fordypningene vil bli med oppover så langt at de faller ned i trauet. De større delene blir liggende i bunn og føres mot utgangen.

Pusskasse

Senere i grynproduksjonen er det også behov for å sortere malegodset. Pusskassen skiller det lette (skallet) fra det tunge (kornet) ved hjelp av luftstrøm.

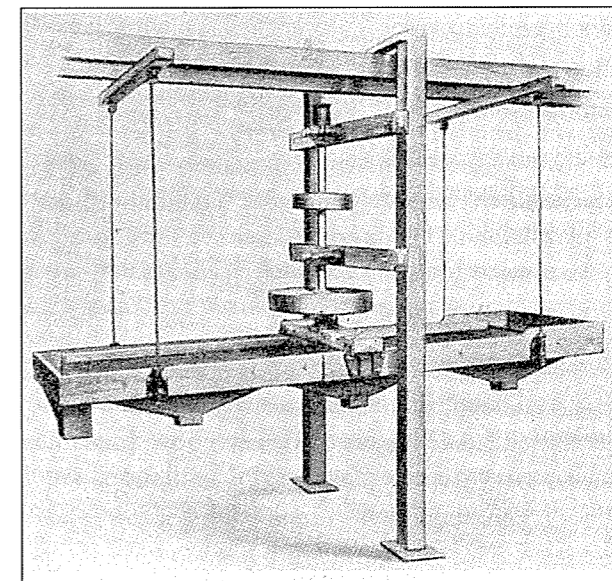
Plansåld

Gjennom mange omveier og lang utvikling er en kommet tilbake til samme prinsipp som ved de gamle håndsåld for å få den beste såldemaskinen. Det vil si at en rister kornet i en kasse med huller i bunnen slik at de korn som er små nok faller gjennom hullene. Resten føres videre til neste såld.

For å holde såldplatene rene er det plassert gum-

mikuler på en grovmasket duk. Når såldet rister, slår kulene mot platen og hindrer malegodset i å feste seg.

På Krossens Havremølle er det plassert sju såld som sorterer i like mange størrelser. De er hengt opp under mønet i 3.etasje. Fra hvert såld føres kornet ned i en egen tank. Det største kornet tappes direkte i sekk.

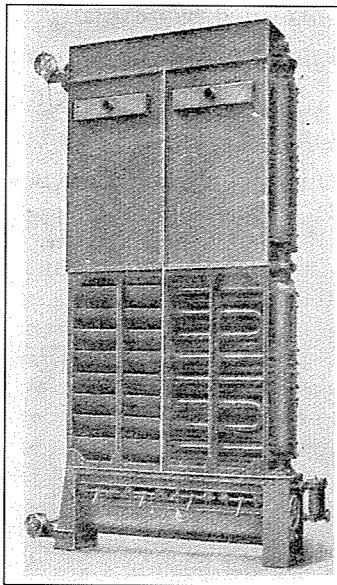
Plantørke

De eldste grynmøllene hadde plantørker. Det var ei rund, låg gryte nedmurt i en ovn, 140 - 160 cm vid. Midt i gryta stod en akse som dreiv to rørere. Det var viktig å røre rundt i kornet under tørking. Her i distriktet ble tørka ble fyrte med torv eller hadde elektrisk oppvarming. Det kunne tørkes 1 til 3 tønner korn om gangen.

Damptørke

Krossens Havremølle hadde plantørker til sist i 1920 årene. Da ble de skiftet ut med damptørke.

Her fylles kornet på fra toppen av tørka og faller ned mellom radiatorrør som er oppvarmet med damp. Kornet tørkes ned til 4-6% fuktighet. Nederst er en transportsnekke som fører kornet til utløpet. Tørka går fra 3. - til 1.etasje.

Mølle

Steinkverna var eneste malemaskin like til sist på 1800-tallet da den kunne byttes med valsestol, og seinere med slagmølle. Det var kvernsteinsbrudd mange steder i landet. Men det som var i drift lengst og var mest utbredt var steinbruddet i Selbu, Sør-Trøndelag. Fra 1850 - 1914 solgte de 14.600 steinpar gjennom forhandler i Trondheim, samt et ukjent antall utenom. Steinslaget var glimmerskifer innsatt med granater og staurolitt. Disse harde kornene ble kalt tyter.

Langs kysten ble det også innført steiner fra utlandet, spesielt fra Frankrike, men også tysk sandstein fra Schlesia til grynsteiner.

Møllesteinene i de vernede kvernhusene på Eskeland i Sandnes. Foto: Jærmuseet, 1988.

Fra århundreskiftet ble det laget støpte steiner, både her i landet og utenlands. De bestod av knust flint og smergel. Fordelen med disse steinene var mye større ytelse og større slitestyrke. En vanlig sammalingstein måtte hogges flere ganger i uken, mens en sementstein kunne brukes i flere uker mellom hver skjerping.

Kvernas ytelse er avhengig av steinkvalitet og hogging av mønster. Størrelsen varierer med bruken: 20-30 cm for håndkvern, 80 - 120 cm for kalkkvern og 120 - 150 cm for vasshjul, turbin og elektrisk drift.

Det ble hogd rifler (stråler) i steinen. De tjente til å fordele malegodset jevnt utover og å transportere luft for avkjøling.

På Krossens Havremølle malte de kraftfor på steinkverner fra 1920-tallet. På det meste var det 7 steinpar. I 1936 skiftet de ut kvernsteiner med ei slagmølle.

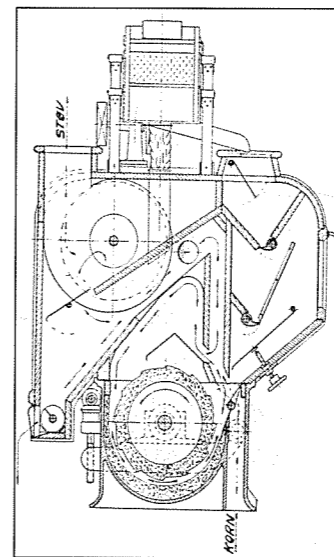
Skallekvern

Korn som skal bli gryn blir malt på ei skallekvern. Det er et par vanlige stein- eller støpte kverner der en stiller avstanden mellom steinene slik at kornet får slipt av skallet uten å males. Det betyr at en også kan skalle gryn på ei gardskvern, såsant en klarer å regulere avstanden mellom steinene.

Steinene har rifler, men disse trenger ikke å skjerpes like ofte som ved maling av mjøl. På Krossens Havremølle gikk det flere år mellom hver gang en trengte å hogge opp mønsteret.

Skallemaskin

Dette er et alternativ til skallekverna. Den kom i bruk i begynnelsen av 1900-tallet. På Krossens er det en automatisk skiftende skallemaskin. Den tar inn en bestemt porsjon korn, behandler denne ferdig og kaster den ut. Maskinen har en sylinder med et skallebelegg på underste halvpart av sylinderen. I øvre halvpart kastes kornet opp. En luftstrøm fjerner skall, støv osv. mens kornet og margen faller ned til en ny omgang, før det slippes ut.

Slagmølle / hammerkvern

Her består maleorganet av et sett runde stålskiver festet til drivakselen. I ytterkanten mellom hver skive er det hengt opp stålslagere "hammer" som svinger fritt. De går rundt med stor hastighet (85 m/sek) og knuser malegodset. I nedre del av kverna er det en perforert plate som mjølet presses igjennom. Herfra blåses det opp i en syklon. Slagmølla kom i bruk i 1930-årene.

Grynklemme

Det finnes to typer havregryn: tørrpressa og damppressa. På Krossens Havremølle ble det laget damppressa. Forskjellen ligger i siste del av prosessen. Skal det framstilles tørrpressa gryn, presses tørr havremarg mellom to glattvalser. Ved framstilling av damppressa gryn blir havremargen dampet før pressinga. Da utvides stivelseskornene og cellene sprenges. Grynene blir lettere å koke og mer holdbare mot å harskne. Det lages store og små gryn. For å lage små gryn blir havremargen kappet i 3-4 deler før damping og pressing. Disse små havregrynene blir også omtalt som lettkokte gryn.

Dampapparat

Andreas T. Stangeland ved Aase Mølle og Trevarefabrikk i Sandnes gjorde mye for å modernisere mølledriften. Han var på studiereise i Sverige i 1890 årene og lærte bl.a. kunsten å lage damppressa havregryn. Han skal være den første her i landet som produserte slike.

Dampapparatet består oftest av en vertikal, rote-

rende trommel. I midten er det damprør med dyser som slipper ut damp når grynene passerer.

Havremargen må ha en fuktighet på 11-12% når den skal klemmes.

Klemvalsestol

En vellykket valsestol til maling av mjøl ble oppfunnet i Sveits i 1873. Det førte til at mange typer valsestoler kom på markedet. De avløste kvernsteinene i større møller.

Klemvalsestolen som brukes til pressing av gryn skiller seg noe fra malestolene: De to valsene kjører med samme hastighet og ligger i samme høyde, ikke diagonalt som i en malestol. Diameteren på valsene bør være 35 - 40 cm for damppressa gryn. Da kan en presse mellom 350 til 500 kg. pr. time heter det i 1950-årene.

Grynspalter

Sist i 1930-årene ble det utviklet en patent for å lage små havregryn. Havremargen blir kuttet i småbiter før damping og klemming. Disse grynene er mer lettkokte enn store og tørrpressa gryn.

Kraftoverføring i møllene

Den enkleste form for overføring er når kvernsteinen står over vasskallen og begge er koplet på samme aksel. Fra den horisontale akselen i vannhullet ble kraften overført via tannhjul i tre. En nyere teknologi er å bruke transmisjoner. De ble vanlige i nybygde norske møller fra 1880 årene. Transmisjoner er innretninger som

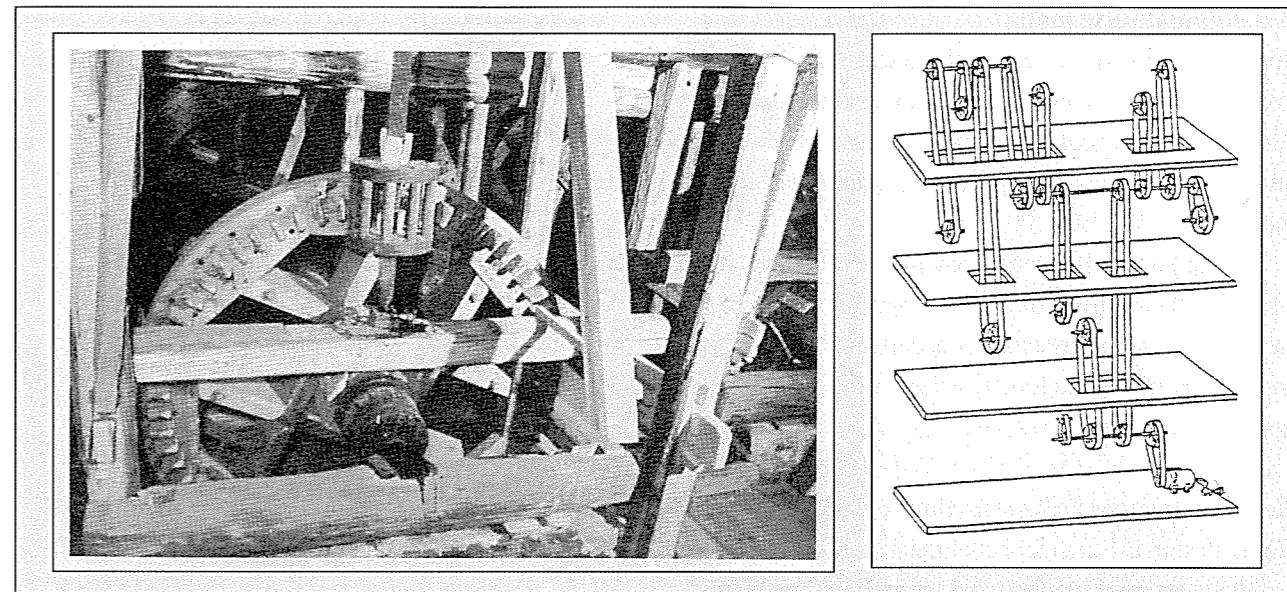
overfører ytelsen fra en motor til en eller flere arbeidsmaskiner (valsestol, kvern m.m.)

Jærens Havremølle hadde tre elektriske motorer som tilsammen dro 12 møllemaskiner i 1910. Det vil si at en motor gav kraft til flere maskiner. Overføringen skjedde via transmisjoner. Transmisjonen består av: Aksler, lager, koplinger og remskiver.

Remmene kan være av lær eller tekstil. Lærremmene ble regnet for de beste, men de var dyre. *Balatrekker* var derfor mest brukt. Det er en tekstilrem som er impregnert med en balataoppløsning. Balata er melkesaften av et tre som hører hjemme i Ostindia og Søramerika.

Avsug

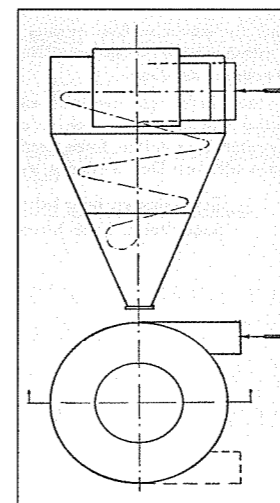
Under rensing, tørking og maling utvikles støv og fuktighet som må ledes vekk. Til avsug på maskinene brukes vifter, men hva gjøres med den støvfylte lufta som suges ut? Den støvfylte lufta i møllene gjorde dem brannfarlige. Støvet kan gjenvinnes og brukes som fôr. På slutten av 1800 tallet ble det bygd støvkammere i et hjørne av mølla med åpning gjennom et vindu. En bedre løsning var det å bruke sykkloner.

Den eldste kraftoverføringa fra vashjul til mølle og tørke skjedde ved hjelp av tannhjul i tre. Tegningen til høyre viser en skjematisk oversikt fra Krossens Havremølle. Her blir krafta fra elektromotoren i kjelleren overført til mange maskiner i 4 etasjer. Tegning: Skarbøvik; Krossens Havremølle.

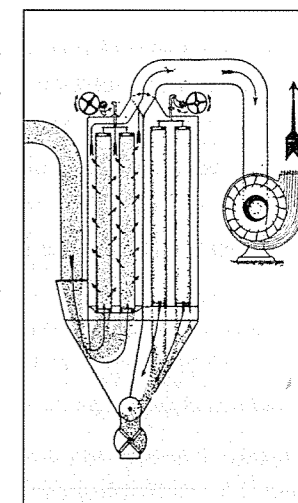
Syklon

Denne støvsamleren består av en traktformet jernsylander, hvor den støvfylte lufta blir ført inn og gitt en hvirvlende bevegelse. Lufthastigheten avtar, den rene lufta slippes ut i toppen mens støvet faller ned i trakten og kan tappes av. De første sykkloner ble innført i 1890 årene.

Luftfilter

Denne type avsug er mer effektivt enn sykklon. Her blåses den støvfylte lufta gjennom slanger som henger i lukkede skap. Lufta presses ut gjennom slangeduken mens støvet fester seg. Slangene bli avbanket med jevne mellomrom, slik at støvet faller ned i den traktformede underkassen.

Den automatiserte mølla

Utviklingen innen mølleteknikk gjelder ikke bare den enkelte maskinen, men også hvordan enkeltmaskinene skal plasseres i forhold til hverandre. Havremølla er en automatisert fabrikk, fordi det er en kontinuerlig produksjonen.

Kornet føres fra den ene maskinen til den neste uten at mennesker må gripe inn. Fabrikbygningen må utformes og maskinene plasseres slik at dette er mulig. Denne utviklingen mot en automatisering i møllene skjedde også fra slutten av 1800-tallet.

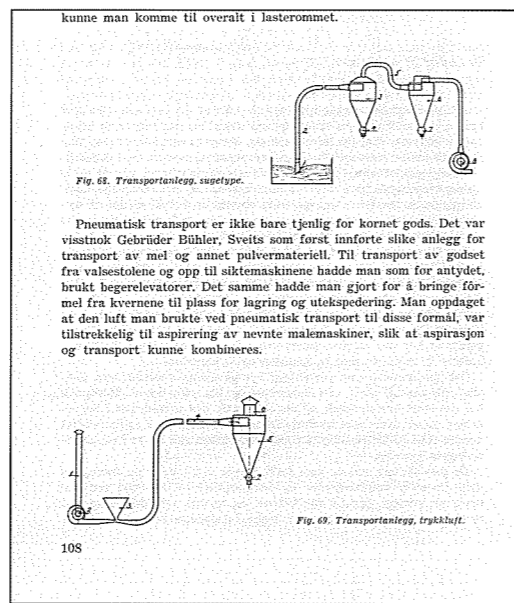
Elevator og skruer frakter mellom maskinene

Mølla består av mange enkeltmaskiner. Både korn, malegods og mjøl ble først fraktet mellom maskinene i sekker. Allerede i 1787 tok en amerikaner, Evans, patent på en automatisk mølle. Han hadde da laget utstyr som løftet kornet opp mellom etasjene: beger-elevator og bortover på samme plan: transportskrue. Det var først etter 1870 at dette utstyret for alvor ble tatt i bruk i Europa og Norge. Elevatorer ble også tatt i bruk her i distriktet, både i de eldre møllene, som Jonas Lura si mølle og i de moderne, elektriske fra 1909.

Siden ble det utviklet flere hjelpemidler som rikkerør og redlertransportør. Disse kom i bruk fra 1920-årene.

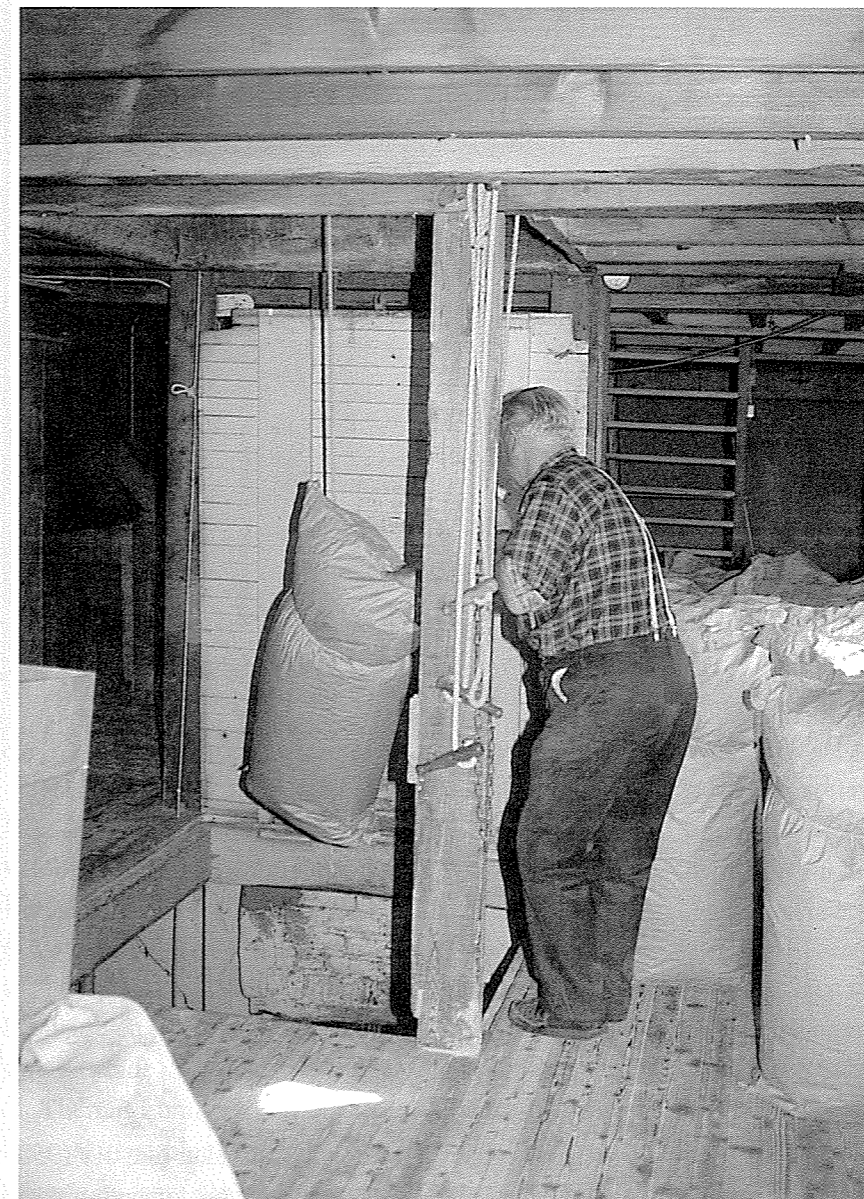
Lufttransport i rør

I dagens moderne møller blåses korn, mjøl og malegods med luft i rørledninger fra en maskin til den neste. Det

kalles pneumatisk transport og ble innført i de større møllene fra 1950-årene. Det erstattet de mange beger-elevatorene og transportskrueene. Men så langt gikk ikke utviklingen i Krossens Havremølle i Storgata.

Slike sugelanlegg ble først brukt til lossing av korn. Det var rundt år 1900. Krossens Havremølle anskaffet et sugelanlegg da de bygget ny kraftformølle på Vågen i 1931. Det anlegget sugde korn fra båter ved kaien, gjennom rør over Havnegata og rett i siloen. Sugelanlegget ble revet i 1982.

Da Krossens Havremølle ble startet i 1912 hadde de installert en elektrisk snorheis. Det er trolig den samme som fortsatt er i bruk. Her er det møllemester Jimmy Lura som tar imot en av de siste sekkene med havregryn i 1988. Foto: Jærmuseet.

*Stavanger Amtstidene 10. mars 1874:
Som Excempel paa den store Trafik som ved disse
Tider foregaar fra Jæderen til Sandnæs, kan vi
efter en Reisende meddele at denne som kjørte
Hovedveien indover Jæderen i en Længde af
gode 3/4 Mil, paa dette Stykket passerede over to
Hundrede Hester for sydgaaende og fandt enda
Sandnæs ved Ankomsten did saa opfyldt af Heste
og Kjærrer, som enda ikke vare expederede, at
Passagen tildels hindredes.*

Transport og pakking

Det normale før var at korn, mjøl og gryn ble pakket i store sekker av lerret eller jute. Disse ble så fraktet til og fra mølla med hest og vogn eller etterhvert på lastebil.

På de store møllene brukte en 100 kg sekker som folk måtte laste og losse fra vogn eller bil. Det ble mange tunge løft for møllerne. Elevatorene overtok etterhvert i mølla, men transporten ut og inn gikk fortsatt i sekk. De største tekniske nyvinningene i mølleindustrien etter 1945 har skjedd på ferdigvaresiden, med lagring, pakking og transport.

Snorheis

Det er den mest vanlige heisen på mindre møller. Mølleren slår snora rundt sekken og heiser eller firer en sekk om gangen mellom etasjene. Snorheisen på Krossen Havremølle er fra 1912 og er laget i Sandnes.

På Krossens Havremølle laget de også en "heis" som løfter 90 kg sekken med gryn opp i passelig høyde slik at en lett fikk sekken på ryggen.

Lasterenne

Når sekkene skal fra 2. etasje til 1. etasje så bruker en ei lasterenne. Det finnes også sirkelforma rutsebaner for sekkene.

Hest og lastebil

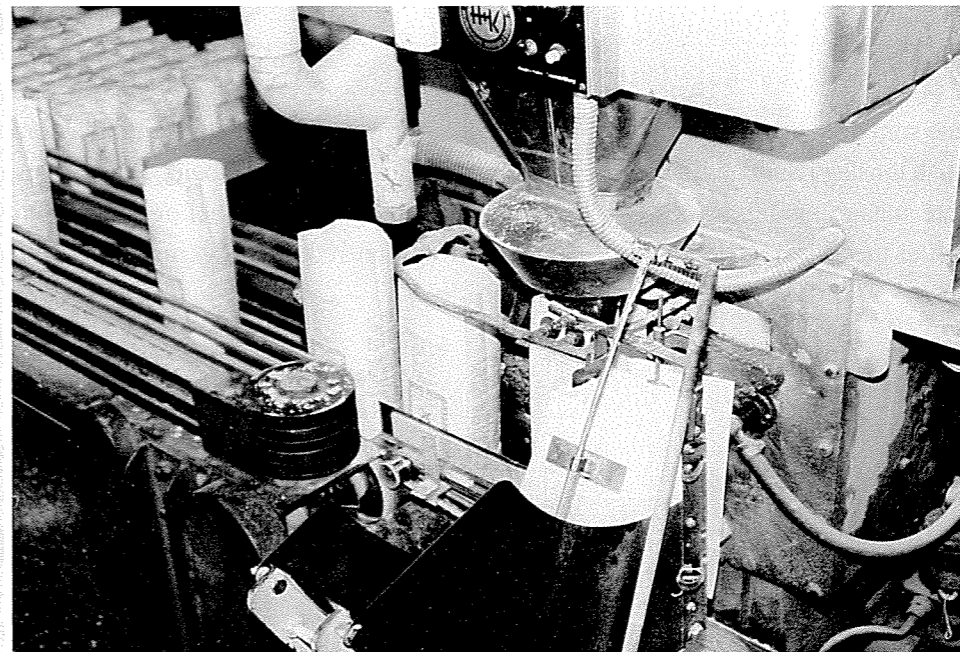
Transporten til og fra møllene skjedde med hest og kjerre i de første tiårene grynmøllene var virksomme. Fra 1920-årene fikk de konkurranse med lastebilen. Krossens Havremølle kjøpte sin første lastebil i 1928. Det var en Chevrolet. Under krigen bygde de egen stall med tre hester. Da kunne de kjøre opptil 2 tonn havregryn om gangen på 4 hjuls-kjerrer.

Tankbil

Tanktransport av mjøl vokste fram i USA etter 1945. I Norge var det kraftfor som først ble levert i tankbil. Nedre Foss mølle anskaffet spesialbil i 1957. Thomas Lura kjøpte tankbil til kraftfor i 1960-årene. Den kunne blåse fôret rett i tank på gårdene. Bilen ble etterpå solgt til kloakksugebil. Men fortsatt kom bøndene for å kjøpe sår i sekker.

Posepakkemaskinen

Havregryn ble solgt i store lerretsekker like til i 1950-årene. Nydalen Mølle i Sandnes laget tørrpressa gryn.

*Det er mye avansert teknologi i en mølle. I 1950-årene var pakking av gryn i småposer det nye. Da fikk Thomas Lura, sønn til Olav Lura, norsk patent på denne posepakkemaskinen, som fortsatt kan demonstres i Krossens Havremølle.
Foto: Jærmuseet*

Før 1940 ble disse pakket i småposer i Oslo og solgt under navnet Frigg. Det inspirerte også Krossens Havremølle til å pakke i småposer. Gamle Thomas Lura øste opp gryn i poser på 1 kg og 0,5 kg. Det var seint arbeid å kontrollveie disse. De kjøpte automatisk vekt. Da måtte en person sette pose under vekta etterhvert som en veide.

Thomas Lura, sønnesønn til grunnleggeren, diskuterte pakkeproblemet med far sin, Olav Lura. Han konstruerte og laget den posepakkemaskinen som fortsatt

står i mølla. Den var ferdig i 1952. Han fikk norsk patent på maskinen fra 1958.

Automatisk posepakking var aktuelt for alle møllene i disse årene. Fra 1. januar 1954 ble hvetemjøl omsatt i 2,5 kg poser. Da hadde Statens Kornforretning presset på i nærmere 10 år for å få møllene til å pakke i småposer. Men Norsk Mølleforening holdt igjen så lenge som mulig. Forbrukerne likte 2,5 kg posen, og fra 1958 begynte møllene også å pakke i 1 kg poser.

Katalog

De mange handelsmøllene som drev havregrynsproduksjon var et karakteristisk innslag i Sandnes industrien. Men de ikke skapte mange arbeidsplasser. I 1930-årene var det 12 møller med tilsammen 30 -35 arbeidere. De produserte ca. 3 000 tonn havregryn årlig.

Vi har ikke full oversikt over bygdemøller som drev havregrynsmaling som leiarbeid. Havregrynsmøllene drev også formaling til mel og noen produserte også kraftfôr uten at dette er tatt med i omtalen av de enkelte møllene.

Mølle drift			1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990
Mølla på Stokkeland	Mjøel	Gryn Gryn	1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990
Mølla på Stokkeland før 1853	1853	?															
Lura mølle	1860	1860 1919															
Stangeland mølle	1846	1871 d.d.															
Soldal mølle		1871 1956															
Aase mølle	1866	1875 1955															
Jacob Nygaard		? 1878															
Scheiene		1876 1955															
Sviland mølle		1879 1955															
Aslagmølla		1880 1928 ca.															
Lundens havremølle		1880 1955															
Nydalens mølle		1909 1951															
		1985															
Jæderens havremølle		1909 1953															
		1960															
Sandnes mølle		1909 1928															
Krossens havremølle		1912 1988															
Bore mølle		1923 1955															
Jærens havremølle		1927 1980t															
Brunes mølle		1869 1933 1965															
Tilsammen			1	1	7	8	8	8	12	12	12	11	11	4	4	2	1

Havregrynsmøllene i Sandnes og Høyland 1853 - 1999.

Jonas Eivindson Lura var den første som lyktes i å lage en mekanisk mølle i Sandnes-distriktet. Han bygde denne mølla rundt 1860. Da fotografiet ble tatt rundt 1920, stod mølla til nedfalls.

SANDNESMØLLENE

MØLLA PÅ STOKKELAND 1853

Stokkelandsvn. 32, Gandal.

Vasshjul i bekk ved Stokkelandsvatnet.

Tørrpressa gryn.

Bygningen revet 1973.

Thore Torson Stokkeland begynte grynmalning etter oppfordring fra J. A. Budde på Landbruksskolen. Han malte både på leiebasis og for salg, men sluttet etter få år. På tomta ble det siden bygd hjulmaker og trevareverksted med drivkraft fra bekken. Thore sin bror, Jonas Orstad, prøvde med grynmalning på Orstad.

LURAMØLLA 1860 - 1919

Lurabekken, Lura

Overfallshjul - 5,4 m i diameter, 50 cm bredt

Tørrpressa gryn.

Mølla revet ca. 1950.

Jonas Eivindson Lura (1832 - 1879) drev den første vellykka grynmølla. Her var det mekanisk såld og blåsemaskiner fra starten av. Kraftoverføring med aksler og tannhjul av tre. Mølla var gårdens viktigste inntektskilde og det hendte at alle 7 husmennene arbeidet i mølla samtidig. Ingvald Anfinsen la ned driften pga. umoderne og nedslitt anlegg.

STANGELAND MØLLE 1871 - fortsatt drift

Oalsgata 35, Stangeland.

Overfallshjul med kraft fra Oalsbekken.

Ny mølle med elektrisk kraft i 1918.

Dampressa gryn.

Det skal ha vært en mølle her fra 1846. Ny, større mølle med grynproduksjon fra 1871. Begge bygget av Lars Eriksen Stangeland (1821 - 1890). Olaus Åreskjold kjøpte mølla før 1900 og drev denne mølla med vasshjul til sist i 1920-årene. Hans sønner, Arne og Cornelius Åreskjold, bygde ei ny elektrisk mølle vegg i vegg i 1918. Den ble utvida i 1931. Sammen med Krossens Havremølle var dette den største havregryns-mølla i Sandnes. 7-8 mann i arbeid i 1930-årene. Medlem av Havremøllenes forening fra 1930.

Brødrene drev mølla til i slutten av 1980-årene. Etter en stopp overtok neste generasjon ved Øyvind Åreskjold mølla. I dag dette eneste havregryns-mølle som fortsatt er i drift i Rogaland.

SOLDAL MØLLE 1871 - 1956**KLUGEMØLLA / RØDE MØLLE**

Oalsbekken, Stangeland

Vasshjul

Bygningen er revet.

Maskinbygger Andreas Knudsen Kluge bygde mølla, men han døde alt i 1874. Mølla hadde mange ulike eiere. Den siste var Kristian T. Gramstad. Kjøpt av Rogaland Felleskjøp og utstyret ble overført til Kornmagasinet på Forus.

Mølla er ikke blant de registrerte havregryns-møllene i 1939.

AASE MØLLE 1871 - 1955

Storåna, Gandal

Underfallshjul - 5 m i diameter

Elektrisk kraft.

Dampressa gryn, 260 tonn pr. år i 1934 og 1945.

Mølle grunnlagt av Torger Aase i 1866 til maling av mjøl. Kornelius Aase utvidet til havregrynsproduksjon i 1871.

Andreas T. Stangeland (1844 - 1905) overtok og moderniserte drifta betydelig. Han var på studiereis til Sverige, konstruerte nye maskiner og var den første som lagte damppressa gryn, så tidlig som i 1890-årene. I 1891 hadde han bl.a. tre kverner, fire rensemaskiner, elevator, havregrynsapparater og tre vifter.

Thomas Aase overtok i 1900 og bygde trevarefabrikk som ble drevet parallelt med mølla.

Medlem av Havremøllenes forening fra 1930.

JACOB NYGAARD - 1878

Strandgata 12, Sandnes

Vasshjul i Tronesbekken.

Jacob O. Nygaard skal ha hatt ei grynmølle her. Den må i så fall ha blitt fjernet da jernbanen kom i 1878.

SCHEIENE MØLLE 1876 - 1955**BR. TODNEMS MØLLEBRUK**

Undervasshjul i Stangelsåna, Skeiane.

Tørrpressa og damppressa gryn. 260 tonn pr. år i 1935 - 1939, 2 arbeidere.

Revet.

Mølla var del av Skeiane- gården og i tilhørte i 1935 eierne etter prost Jonasen. Utleidd til brødrene Sven og Martinius Todnem fra 1927.

Medlem av Havremøllenes forening etter 1945.

SVILAND MØLLE 1876 - 1955

På sørsiden av Oalsgata, Stangeland.

Vasshjul i Oalsbekken.

Tørrpressa gryn, 254 tonn pr. år i 1935-1939, 2 arbeidere.

Bygget av Martin I. Stangeland. Drevet av Andreas Sviland i alle år. Han var eneeier fra 1914.

Nedlagt av Staten i 1955.

ASLAG MØLLA 1880 - ca. 1928**EGELANDS HAVREMØLLE A/S**

På hjørnet mellom Gamle postvei og Stavangerveien

Overfallshjul i Litlebekken, Lura.

Bygningen siden brukt til fargereri og møbelfabrikk.

Tørrpressa gryn.

Bygd av Tjøl Nilsen Lura. Liten produksjon. Siste eier var handelsmann Aslag Egeland, derav navnet. Ole Haaland var disponent.

LUNDENS HAVREMØLLE 1880 - 1955

Lunden

Vasshjul i Stangelsåna.

Bygningen huser idag et støperi.

Dampressa og tørrpressa gryn. 466 tonn pr. år (1935-1939).

Bygd av Ole Torkelsen Stangeland. Adolf Stangeland eide og drev mølla fra 1898. Han utvidet og moderniserte driften. I 1934 satte han opp en tre-etasjes murbygning som skulle huse en hel-automatisk mølle.

NYDALEN MØLLE 1909 - 1951 (1985)

Lunden

Overfallshjul i Stangelsåna, 4,4 m i diameter.

Elektrisk drift fra 1918.

Bygningen revet.

Tørrpressa gryn. 220 tonn pr. år (1935 - 1939)

Bygdemølle og handelsmølle.

Martin Hetland bygget den yngste vanddrevne mølla i Sandnes, sammen med broren Reinert. Mølla laget tørrpressa gryn som ble markedsført under navnet "Frigg". Havregrynsproduksjonen ble avsluttet i 1951. Staten krevde mølla nedlagt i 1955, men Martin fikk overta broren Reinert sin produksjonsrett og fortsatte maling til mjøl.

a/s JÆDERENS HAVREMØLLE 1909 - 1953 (1960)**ROGALAND HAVREMØLLE**

Strandgata 33, Sandnes.

Elektrisk drift.

Bygningen revet.

Dampressa havregryn.

Grunnlagt av Johan Haga, T.H. Idland m.fl. i et gammelt sjøhus/pakkhus, med mølla i nybygg ved siden av. Theodor Aase, sønn til mølleier A.T. Stangeland var disponent fra 1915, senere ble han også en av eierne. Mølla ble utvidet og kunne produsere 19 tonn pr. døgn i 1919. Rogaland Felleskjøp overtok i 1920-årene og mølla fikk nytt navn: Rogaland havremølle. Medlem av Havremøllenes forening fra 1930. I 1953 dannet Rogaland Felleskjøp sammen med Høyland forbruksforening A/L Felleslageret og flyttet mølledriften til Bryne mølle.

SANDNES MØLLE 1909 - 1928

Strandgata 119, Sandnes.

Elektrisk drift.

Dampressa gryn, markedsført under navnet "Tor".

Grunnlagt av O.J. Simonsen & Sønner. Stor mølle med fire kverner og fire tørker fra starten av. Mølla brant i 1925, men ble bygd opp igjen. Kornelius Simonsen var disponent, Ole Berge møllemester. Gikk konkurs i 1928. Ble da oppkjøpt av Havremøllenes forening, som ville forhindre videre drift på nye hender.

Det skal være den første mølla som pakket havregryn i småposer.

KROSSENS HAVREMØLLE 1912 - 1988

Storgt.26, Sandnes

Elektrisk drift.

Dampressa gryn, 581 tonn pr. år (1935 - 1939)

Thomas Lura bygde bolighus og snekkerverksted på tomte i Storgata. Her lagte han furumøbler i omlag ti år før han i 1912 bygde den første mølla. Han drev både mølle og snekkerverksted noen år. I 1920 årene kjøpte han Havnegata 8 og anla den som kraftförmølle. De to anleggene ble utbygd gradvis gjennom årene.

Thomas og Karen Lura hadde en datter og to sønner. Det er deres etterkommere som eide og drev mølla i alle år. På det meste var det sju personer som hadde arbeid i mølla.

Ole Henry (Jimmy) Lura, sønnesønn til grunnleggeren,

begynte i mølla i 1935. Han var møllemester i den siste perioden før drifta ble innstilt i 1988. Mølla var medlem i Havremøllenes forening fra starten i 1930.

Fra 1975 ble kraftföranlegget på Vågen leid ut. Samtidig ble grynproduksjonen trappet ned. I 1994 ble mølla kjøpt av Sandnes kommune og i 1996 åpnet Krossens Havremølle som museum.

BORE MØLLE 1923 - 1955

Lunden.

Elektrisk drift.

Damppressa og tørrpressa gryn.

Bygd og drevet av Severin Bore. Medlem av Havremøllenes forening. En periode solgte han sin havregrynskvote til de andre Sandnesmøllene og drev selv formaling av mjøl.

Medlem av Havremøllenes forening fra 1930.

JÆRENS HAVREMØLLE 1927 - 1980t

Jærveien 5, Sandnes.

Elektrisk drift.

Dampressa og tørrpressa gryn, 241 tonn pr. år (1935-1939).

Bygningen brukes i dag til Ungdommens kulturmølle.

Bygd og drevet av Gunnar K. Skaar. Utvidet driften i 1932 og eksporterte endel til Island på denne tiden. Medlem av Havremøllenes forening fra 1930.

BRUNES MØLLE (1869) 1933 - 1965

Foss-Eikeland.

Vannkraft fra Figgjoelva. Francis-turbiner fra 1946.

Bygdemølle.

Dampressa gryn fra 1933.

Dette er den eneste av i de ti møllene i dette vassdraget som vi vet produserte havregryn. Mølla ble bygd av Martin L. Brunnes i 1869. Lars M. Brunnes drev mølla fra 1889, men det var sønnen hans, Martin L. Brunnes som skal ha begynt å produsere damppressa gryn i 1933.

ANDRE MØLLER

SANDEKROSSEN MØLLE 1927- 1950t.

Solakrossen, Sola

Elektrisk drift.

Bygdemølle.

Tørrpressa og damppressa gryn. 212 tonn pr. år (1935 - 1939)

Grunnlagt av Jacob Nævland i 1919. Solgt til Kornelius Simonsen i 1927. Han begynte med havregrynsproduksjon.

KARMLUND MØLLE 1912 - 1950t.

Avaldsnes, Karmøy

Elektrisk drift.

Bygdemølle

Tørrpressa og dampressa gryn. 79 tonn pr. år (1935 - 1939)

Mølla hadde skiftende eiere fram til 1934. Etter den tid var Blikra disponert og bestyrer.

Medlem av Havremøllenes forening i 1950.

THORSENS MØLLE 1919 - 1970t.

Madlakrossen, Stavanger.

Elektrisk drift.

Bygdemølle.

Tørrpressa havregryn, 161 tonn pr. år (1935-1939).

Bygningen revet i 1990.

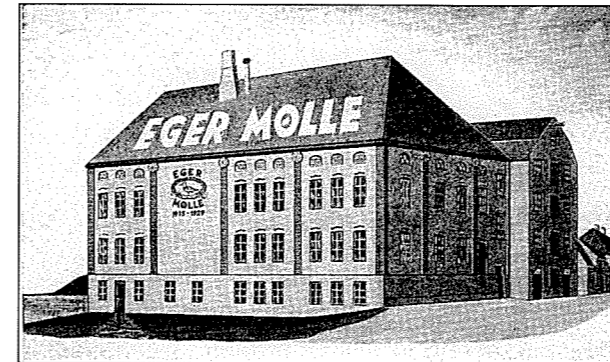
Grunnlagt av Hjalmar Johannesen under navnet Maldekrossen Mølle. Overtatt av Olav Thorsen i 1930 som skiftet navnet og utvidet driften. Opprinnelig en trebygning, men påbygd med mur i 1939-40.

EGER MØLLE 1915 - 1980t

Egersund

Elektrisk drift.

Handelsmølle.

Damppressa havregryn, 571 tonn pr. år 1935 - 1939.

Grunnlagt av G. Albrethsen som drev kolonialhandel. Mølla ble bygd som havregryn- og kraftförmølle. Medlem av Havremøllenes forening fra 1930.

BRYNE MØLLE 1918 - 1960

Bryne, Time.

Bygningen står fortsatt.

Det var mølle her fra 1880. Bellesen overtok mølla og la om til elektrisk drift fra eget kraftverk i 1918. Men i 1927 overtok Rogaland Felleskjöp driften.

Litteratur:

Artikkelen og illustrasjonene bygger på følgende publikasjoner i tillegg til museet sitt dokumentasjonsmateriale:

Guldr. Gulbrandsen: Kornmaling gjennom tidene, i Volund 1969, Norsk Teknisk Museum, side. 9 - 156.

B. Karlgaard, H.P. Rasmussen, G. Gulbrandsen og L. Larsen: Mølleteknikk. STI brevkurser. Oslo
Statens kornforretning: Melding fra Bekkekværnutvalget.